

Tóth Zsolt (1973) történész, régész, a pécsi Janus Pannonius Múzeum munkatársa. Érdeklődési területe a római fürdőépítész, valamint Pécs római kori története.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Római kori sírípítmény a pécsi Széchenyi téren (2010/1).

Adatok Pécs római kori történetéhez

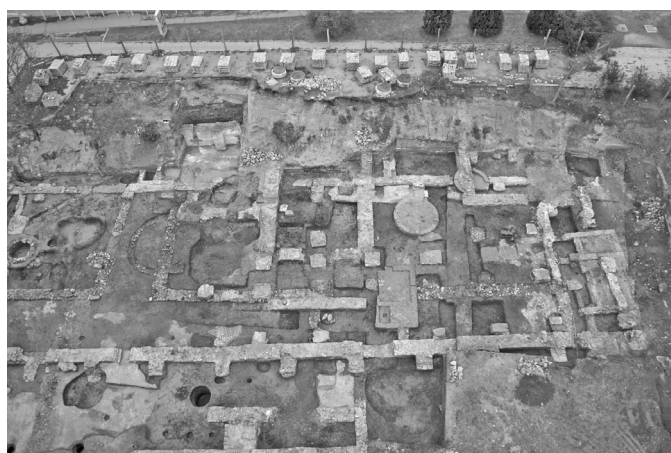
Összefoglaló a Rákóczi út – Jókai utca saroktelken végzett 2008–2009. évi régészeti feltárásról

Tóth Zsolt

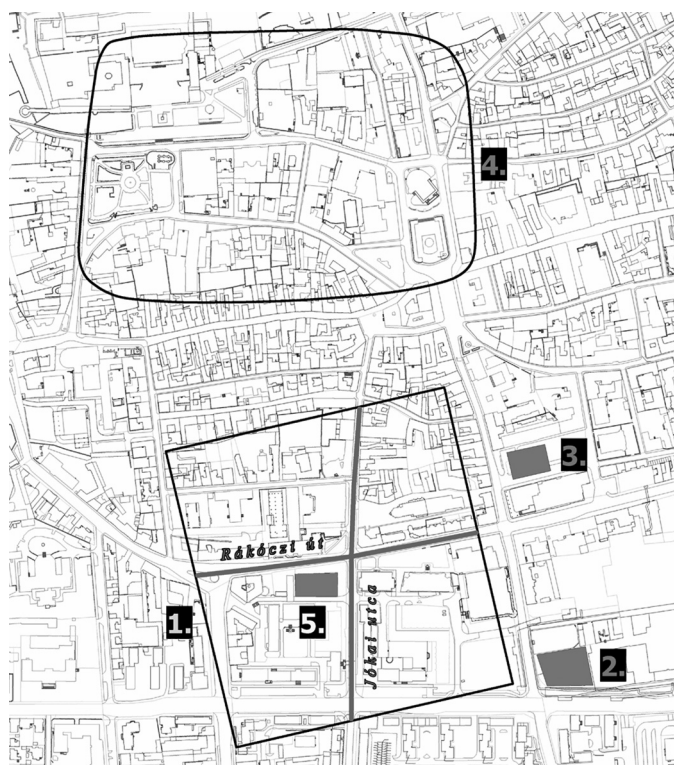
Bevezető

Pécs azon kevés városok közé tartozik Magyarországon, amelynek területén már a római korban is városi település állott, s a középkor századai alatt is megtartotta jelentőségét, így belvárosa gazdag antik és középkori múltra tekint vissza. A római kori Sopianae történetét gazdagító új ismeretanyagot szinte csak a régészet szolgáltatja, de a középkori *Quinque Ecclesiae* kutatása szempontjából is meghatározó jelentőségű.

Mivel a régmúlt korok emlékei felett ott áll a mai élő város, feltárásokra többnyire csak egy-egy építkezés, beruházás kapcsán van lehetőség. A Rákóczi út – Jókai utca délnyugati sarkán fekvő, régészeti védettség alatt álló telken egy irodaház

2. kép. Az ásati terület 2008 decemberében (a szerző felvétele)

1. kép. Sopianae a 4. században: (1) A késő római város fallal körbekerített hozzávetőleges területe; (2) A délkeleti temető ismert területe; (3) A keleti temető ismert területe; (4) Az északi temető hozzávetőleges területe; (5) A feltárási terület

építéséhez kapcsolódóan 2008–2009-ben a Janus Pannonius Múzeum első ütemben próbaásatást végzett, majd a terület teljes megelőző régészeti feltáráására került sor (1-2. kép). Az ásati terület a fallal körülkerített késő római Sopianae központi részén, a feltételezhető forum déli oldalán terült el. A forum a római városok központi tere volt a két főút (*cardo* és *decumanus*) találkozásában. Három oldalról általában porticus vette körbe, a negyedik oldalon pedig a *basilica* emelkedett. A forum nyitott tere adott helyet többek között az üzleti életnek (piac) és a bíraskodásnak. Az előzetes ismeretek alapján bizony feltételezhetjük, hogy a területen jelentős régészeti emlékekkel lehet majd számolni.

Természetföldrajzi viszonyok

A Mecsek hegység déli lejtőjén megközelítőleg észak–déli irányú háta húzódtak, köztük völgyek – a felszint a hegyoldaltól lezúduló víz formálta elsődlegesen. A római kori város a Mecsek hegység déli lejtőjének alján terült el egy enyhe lejtésű háton: délről már lapos, vizenyős-mocsaras terület határolta, északi határát pedig mesterségesen húzhatták meg. A település kelet–nyugat irányú kiterjedését természetes völgyek jelelték ki.

Az ásatási területen is megfigyelhettük, hogy az egykori természetes felszín mind déli, mind nyugati irányban lejtett. Ezek a szintkülönbségek azonban az emberi megtelepedés hatására a római kor századai alatt már jelentősen mérséklődtek.

Rétegrend

A római korból öt építési szintet tudunk kimutatni: az 1–2. századi szint azonos a természetes talajszinttel; jól elkülöníthető volt a 3. századi és a 4. század eleji építési szint is. A 4. század későbbi szakaszát is intenzív építési tevékenység jellemezte. A szintalakulást itt csak részleteiben tudtuk megfigyelni, azt azonban mindenképpen megállapíthattuk, hogy a külső felszín a 4. század eleji szinthez képest kimutathatóan még kétszer változott. Az egyes építési szintek között pusztulási, illetve planírrétegek jelentkeztek.

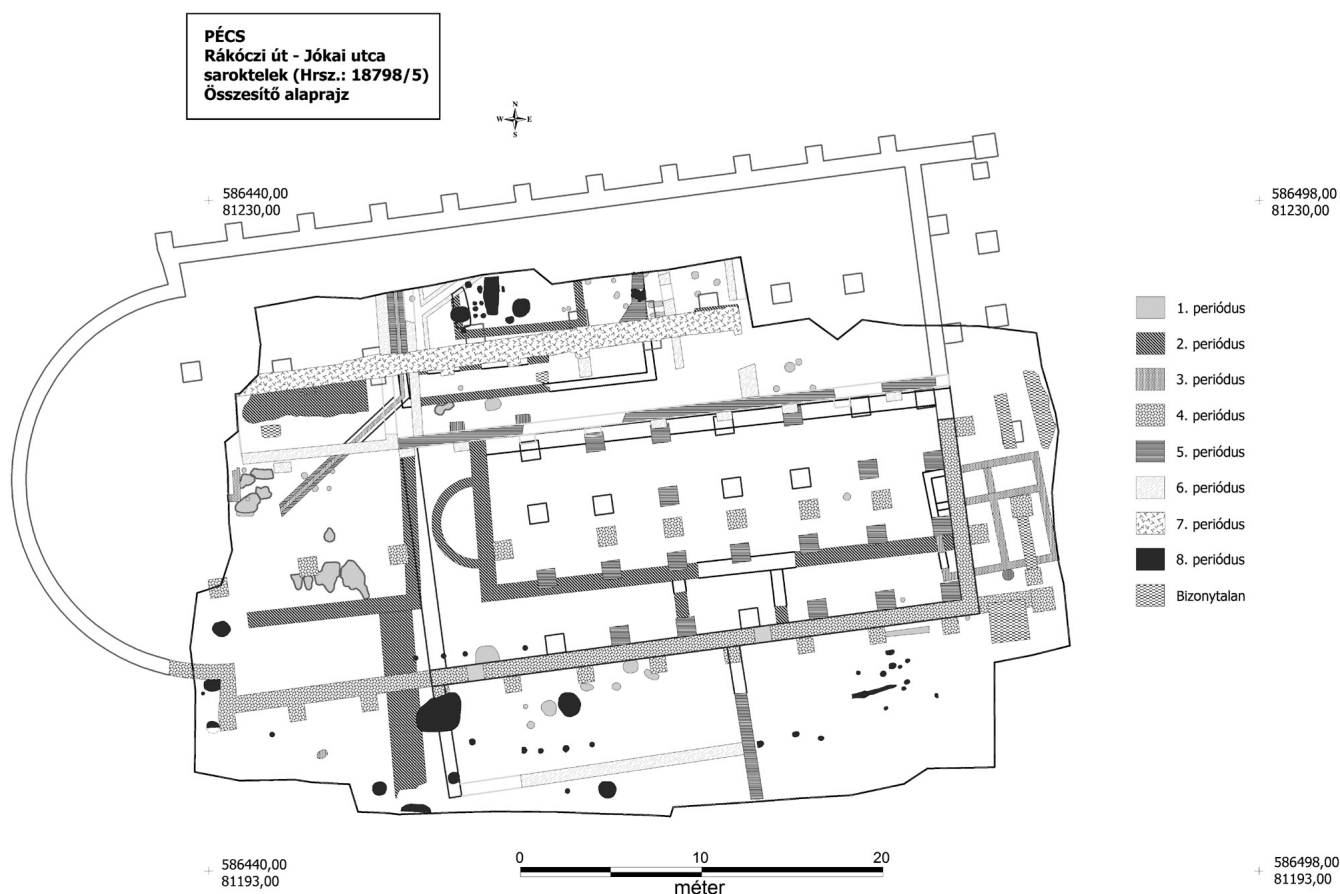
A római kor után a használaton kívüli épületek elpusztultak, a romos terület a Mecsek oldaláról esővízzel érkező hordalékkal feltöltődött, a középkor századaira már csak részben látszódott. Mivel a terület a középkori történelmi városon kívül esik, ezért egészen az itteni beépítés kezdetéig, a 19. század utolsó harmadáig, továbbra is természetes módon formálódott a felszín. A jelenkori környezet az 1970-es években alakult ki: a lebontott újkori épületek helyét homokkal és építési törmelékkel töltötték fel, amelyre a mai modern burkolat került.

Kronológia

A feltárás folyamán nyolc római kori periódust sikerült elkülöníteni (3. kép). Ennek időkerete a Kr. u. 1. század végétől az 5. század 30-as éveig tartott. Ezen kívül még két török hódoltság kori csontváz tartozik a régészeti jelenségek közé.

Római kor

A római kori település, Sopianae, több fontos közlekedési útvonal találkozási pontjában feküdt a Mecsek hegység déli lábánál. A 3. század végén a két részre osztott Pannonia Inferior északi feléből létrehozott Valeria tartomány polgári közigazgatási központja lett. A régészeti leletek alapján a Kr. u. 1. század utolsó harmadától mutatható ki a mai város területén a római jelenlét. Az ismert feliratos köemlékek a 2–3. századból származnak. A település ez idő szerinti közjogi helyzete nem ismert, biztosan városias településsel csupán a 3. századtól számolhatunk. Sopianae a 4. században élte virágkorát. A hatalmi központtá való előlépés jelentős építészeti tevékenységgel párosult. A római kori település a mai belváros területén feküdt, legkésőbb a 4. század elején központi részét, egy közel 400 × 400 méter nagyságú területet, városfallal vették körbe.

3. kép. Összesítő alaprajz a 2008–2009. évi ásatásról (az alaprajz még feldolgozás alatt)

1. periódus: 1. század vége – a markomann–kvád háborúk időszaka (167–180)

Ez volt a legkevésbé összefüggéseiben vizsgálható periódus. Már a későbbi római objektumok is jelentősen bolygatták (illetve fedték) ezen időszak jelenségeit. Ebben a periódusban épület nem volt kimutatható, csupán cölöplyukak és kemencék tartoztak az időszakhoz. A cölöplyukak elszórta jelentkeztek, épület szerkezetét nem adták ki. A kemencék az ásatási terület nyugati végénél nagy sűrűségben kerültek elő, és feltehetően ipari tevékenységre utalnak.

A periódus valószínűleg a markomann–kvád háborúk pusztításaival ért véget. Az ásatási terület középső részén, relatíve nagy felületen égésnyomokat figyeltünk meg. A közeli Sopianae téren ehhez hasonló jelenségek kerültek elő. Ez azt jelenti, hogy a lakott településrész északabbra-északkeletre helyezkedett el ezen időszakban, vélhetőleg a településen keresztüthaladó út északi oldalán (a mai Rákóczi úttól északra). A település ez idő szerinti jogállása bizonytalan. Ha figyelembe vesszük Pannonia provincia városalapítási tendenciáit, akkor elvileg Hadrianus császár alapította *municipium*mal kellene számolnunk. A település jogállása azonban egyértelműen nem meghatározható, a *municipium* státusz leginkább egy jól datálható feliratos emlékekkel lenne igazolható.

2. periódus: 180-as évek – 4. század eleje

A markomann–kvád háborúk okozta pusztítás után tereprende-zés, planírozás következett, melyet építési tevékenység követte. A megtalált épületmaradványok csak alapozások, ugyanis részben a 3. század folyamán, de legkésőbb a 4. század elején nagymérvű tereprende-zést tartottak: a meglévő épületeket visszabontották az alapozásuk szintjéig. Három azonos rendszerbe tartozó épület vált ismertté ezen periódusból.

A két délebbi nagyméretű épület egy vonalba esett, mindkettőből a száraz alapozás legalsó kősora maradt csak meg a visszabontás után (4. kép). A keletebbi épület téglalap alaprajzú, nyugati oldala félköríves apszisban záródik. Az épület déli oldalához, az előkerült két rövidebb falalapozás-szakasz alapján, kisebb keresztirányú épületrész kapcsolódott az épület keresztengelyében. Funkcióját tekintve – belmérete alapján – akár a 3. századi település bazilikája is lehetett. A nyugatabbi épületből a keleti fal és a déli fal egy szakasza vált ismertté.

4. kép. Visszabontott épületek száraz falalapozása a 2. periódusból (a szerző felvétele)

Ennek délnyugati sarkához déli irányban egy 1,80 méter szélességű, domború felületű, kövekből épített járda kapcsolódott. Két oldalán, nagy felületen habarcsréteg terül el, amelyen valószínűleg kavicsréteg lehetett, s így a periódushoz tartozó külső járószintet képezte.

Az előbbiektől északra egy újabb épületnek a déli fele került elő, attól nyugatra, az épülethez igazodva egy földpince. Az épület alaprajza, egy kisebb és egy nagyobb négyzet vagy téglalap egymásban, atriumos vagy porticusos elrendezést sugall, amely leginkább egy atriumos lakóházra enged következtetni.

Az előkerült épületek mérete és tervezett építési struktúrája alapján, a Severus kortól mindenképpen városias településsel kell számolnunk.

3. periódus: 230-as évek – 4. század eleje

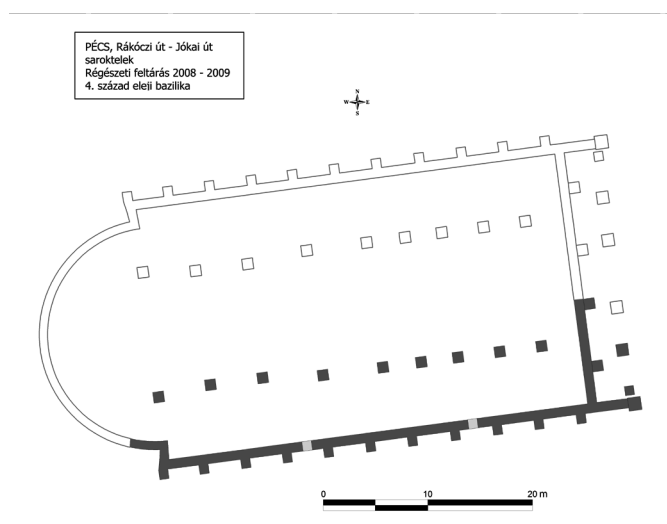
Az ásatási terület keleti végében egy kisméretű (6,10 × 6,50 méter alapterületű), négyhelyiséges épület visszabontott falai kerültek elő. Építése későbbi a Severus-kori bazilikának gondolt épületnél, átvágja annak falalapozását. A 4. század eleji bazilikánál korábbi, mivel felette húzódik annak keleti fala, és porticusának egyik pillérét is belealpozták.

Az épület területén, valamint a déli előterében pusztulásréteget figyeltünk meg: faszenes égésréteget, valamint megégett és átégett agyagot. Ezek egy faszerkezetes, agyagtapasztásos épületet valószínűsítettek. A feltevés be is bizonyosodott, mivel megégett festett freskótöredék került elő az agyagfelszínen. Ez utóbbi épület nem tartozhatott a négyhelyiséges épülethez, annál későbbi, de a 4. század eleji bazilikánál korábbi. A hozzá tartozó épületszerkezetet nem sikerült egyértelműen azonosítani. Lényegében egy külön (al)periódust képez.

Az ásatási terület északnyugati részén ismertté vált „L” alakú falszakasz a 4. század eleji bazilikánál korábbi, ugyanis annak járószintje alatt jelentkezett, az egyik Severus-kori épületnél viszont későbbi, annak belső terébe esik.

4. periódus: 4. század eleje – 340-es évek

A város polgári közigazgatási székhellyé emelése jelentős építési tevékenységgel párosult. Az építkezés megkezdése előtt a területen visszabontották az itt álló épületek falait, és a felszínt elplanírozták. I. Constantinus alatt a város forumának déli oldalára bazilika épült, amelynek mintegy 70 százaléka kutatható volt. A feltárás eredményei alapján kiszervezhetővé vált az alaprajza: az épület téglalap alaprajzú volt (mint az összes ismert bazilikáé), amelyet nyugatról egy félköríves apszis zárt (5. kép). Főbejárata az apszissal szemben, a porticussal megtöltött keleti oldal középvezetékében volt. Ezt a déli oldalon – mind az épület keleti, mind a nyugati felében – egy-egy oldalbejárat egészítette ki. Az oldalfalat kívülről azonos távolságban támpillérek erősítették, a tetőszerkezetet pedig váltakozó távolságban két sor pillérrel támasztották alá, amelyek három hajóra tagolták az épület belső terét. Az alaprajz alapján meghatározható lett a szerkezete, ezáltal az épület rekonstruálhatóvá vált (6–7. kép). Tájolása megközelítően kelet–nyugati. Az épület teljes hossza 55,56 méter, szélessége 27,70 méter, belmérete pedig 40,20 × 24,07 méter, amely az arányokat tekintve 5:3.

5. kép. A 4. század elején épült bazilika alaprajza – 4. periódus

Szerkezet

A bazilika háromhajós, az oldalhajók és a főhajó szélességének aránya 1:2. Alapvető kérdés volt az oldalhajó magasságának főhajóéhoz való viszonya. A bazilikáknál általános építési elv, hogy a mellékhajók alacsonyabbak a főhajónál, a főhajó falán, az oldalhajó fölött kialakított ablaksor a belső tér megvilágítását biztosította. (Ez is része az úgynevezett bazilikális elrendezésnek. Ezt az építészeti megoldást veszik át az ókeresztény és középkori bazilikáknál.) Ezt az építési elvet azonban Sopianae bazilikájánál szinte biztosan nem alkalmazták. Ennek elsődleges bizonyítéka a főhajó szélességén túlnyúló apszis. Az apszis a bazilikáknál nem kötelező térszáró elem. Ha van, akkor félkör alaprajzú, általában a főhajót zárja, és annak magasságát követi. Jelen esetben a főhajó szélességén való túlnyúlás miatt csak úgy lehet a főhajó magasságát követő apszist a nyugati oldalfalhoz illeszteni, ha a főhajó és a mellékhajó azonos magasságú.

Második bizonyítékként az oldalfalat egymástól azonos távolságban, sűrűn (hozzávetőlegesen 3 méterenként, azaz 10 római lábanként) épített támpilléreket kell kiemelni. A hagyományos elvet követő bazilikáknál az alacsonyabb oldalhajó nem kap támpilléreket. Az épület falainak külső megtámasztására egyértelműen a magas oldalfalak miatt volt szükség.

Szerkezetét, felépítését tekintve az épület legközelebbi és egyben általunk ismert egyetlen párhuzama a Trierben épített Aula Palatina.

Falak

Az épület oldalfalainak átlagos falvastagsága 0,9 méter. A keleti bazilikafalat részben egy Severus kori épület (a korábbi bazilika?) alapozására építették. A felmenő fal legnagyobb mérhető magassága 0,70 méter volt, az épületet 0,55–0,65 méter mélyen, az erősen kavicsos köves, nagyon masszív altalajrétegre alapozták rá, szükség esetén minimális mértékben beleásva abba. Az alapozás szintje nyugati irányban lejtéssel (és nem lépcsősen) követi ezen réteg esését. A falak két oldalát szabálytalan alakú, kifelé néző oldalán durván egyenesre megfaragott mészkődarabokból (helyenként homokkőből) húzták fel. Közöttük a fal belsejét közúzalekből, helyenként tégladarábkból álló „bélés” töltötte ki. Főképp a nagy magasság miatt

valószínűsíthető, hogy vegyes falazási technikát alkalmaztak, azaz kb. méterenként két-három téglasort építettek be a kőfalba. A falak külső oldalán sehol sem találtunk vakolatot, és a kinti, járószint feletti feltöltésben sem voltak erre utaló maradványok, ezért feltételezhető, hogy kívülről vakolatlanul hagyták. A déli és keleti bazilikafal belső oldalán azonban több helyen megmaradt a falon a vakolat, legépebben a délkeleti sarokban. Mindenütt egységesen ugyanúgy jelentkezett: szürkés-féher, lesimított, díszítetlen felülettel.

Támpillérek

A déli oldalfalat egymástól azonos távolságban (kb. 3 méterenként, ami 10 római lábnek felel meg), 11 darab $0,90 \times 0,90$ méter (3×3 láb) méretű, négyzet alaprajzú pillér támasztotta meg, amelyeket a fallal összeépítettek. A szimmetria miatt az északi oldalfal mellett is ezt feltételezhetjük. A keleti fal előtt, a vélelmezhető főbejáratától délre két, az előbbiekkal közel azonos méretű kőalapozás jelentkezett. Ezek viszont nem voltak kötésben a fallal, statikai szerepük valószínűleg nem volt. Lehetnének esetleg szobortalapzatok, de azokat logikusabb lett volna a porticus oldalsó boltíveinek középvonalába építeni.

A legjobb állapotban a délkeleti sarok két pillére maradt meg. Itt a kőalapozás felett, a külső talajszintről indulva négy téglasor maradt meg, amelyek a pillér lábazati részének tekinthetők. A lábazat ugyanolyan hosszú és széles volt, mint a pillér felmenő része, annak síkjából nem ugrott ki.

Tartópillérek

A két pillérsor 9-9 eleme tagolja a belső teret három részre, egy középső főhajóra és két oldalhajóra. Szerencsés módon a déli sorban minden pillérnek megmaradt legalább a kőalapozása, így ezek helyzetét áttükrözve az északi oldalra, adott az egész tartópillérrendszer. Az általános építészeti elvektől eltérően a soron belül a pillérközök távolsága nem egyforma, ezenkívül két pillér fél oldalhossznyival belóg a főhajó síkjába. A jelenségek okára ésszerű magyarázatot nem tudunk adni; az kizárható, hogy a pillérek nem az épülethez tartoztak. A bazilika keleti felében sűrűbb a rendszer, itt öt pillér emelkedik, eltérő közökkel, míg a nyugati felében csak négy, egymástól szabályszerű távolságban. Elméletben lehetséges, hogy eredetileg csak két pillér állt a nyugati oldalon a sorban, és a két középsőt (amelyek belógtak a főhajó síkjába) később toldották be. Ez esetben azonban viszonylag nagy távolságot (14,75 méter) kellett volna áthidalni gerendázattal, amely technikailag ugyan megoldható lett volna, de így mindenképp felmerül a kérdés, hogy a keleti oldalon miért olyan kicsi a fesztáv (2,52–3,12 méter közötti értékek), és miért neheztették volna meg szándékosan a tető alátámasztását.

A legépebb állapotban megfigyelhető pillér a déli sor legkeletibb eleme volt: négyzet alaprajzú, az átlagos oldalhossz 1,04 méter (3,5 római láb), a kőalapon egy sor téglá maradt meg. Az előbbieknél alapján valószínűsíthető, hogy a támpillérekhez hasonlóan a tartópilléreknek is a felmenő pillérrel egy síkban lévő téglalapozata volt. A pilléreket a falakhoz hasonlóan bevakolhatták, a lábazati rész valószínűleg vörös festést kapott.

Belső járószint

A bazilika belső terében vékony terrazzoréteg alkotta a belső járószintet, amely az épület nyugati részén összefüggően,

6. kép. A bazilika háromdimenziós rekonstrukciója (Pozsárkó Csaba – SkerchUcation Kft.)

nagy területen maradt meg. Máshol kisebb foltokban került csak elő, ugyanis a következő építési periódusban, a bazilika déli felében található pillérszerkezetes épület kialakítása során számos ponton áttörték, illetve feltételezhetően nagyrészt fel is szedték.

A járószint szintjét illetően az épület keleti és nyugati vége között mintegy 0,60 méter szintkülönbséget figyeltünk meg az épület déli felében. A 2008. évi eredmények alapján feltételeztük, hogy ezt lépcsőzéssel hidalták át a bazilika észak–déli keresztengelyében. Habár a lépcsőzést nem találtuk, közvetett bizonyítékból több is akadt:

1. Az észak–déli középtengelyben távolságváltás figyelhető meg a tartópillérek között.
2. A déli bazilikafal belső oldalán meredekebben esik az alapozás szintje nyugati irányban az észak–déli középtengely vonalában.
3. A déli falban kialakított oldalsó bejáratok küszöbszintje különbözik, a nyugati oldalon lévő 0,35 méterrel mélyebben van a keletinél.

A 2009. évi ásatás színtadatai azonban ennek az elképzelésnek ellentmondottak: a bazilika északnyugati negyedében ugyanazon a szinten jelentkezett a belső szint, mint az épület keleti felében, az altalajszint is magasabban van ott, mint a délnyugati sarokban a terrazzo szintje. Ezenkívül ott terrazzo sem került elő, csupán vékony habarcsréteg húzódott a döngölt agyag alapozáson. Összegezve: A beltérben mind északról déli irányba, mind keletről nyugati irányba lejtés figyelhető meg, így értelemszerűen a délnyugati sarok a legmélyebb. A lépcsős megoldás így elvethető, tagolatlan beltér valószínűsíthető.

Mi a megoldás? Két elméleti elképzelés körvonalazódik:

1. Utólagosan süllyedt meg a délnyugati sarok, a lejtés ebből adódik. Ennek ellentmond, hogy a déli falban semmilyen süllyedésre utaló megtörést vagy egyéb jelenséget nem észleltünk.

2. Eredetileg is lejtős volt a beltér felszíne. Ismerve a római építéstechnika magas színvonalát, ez eléggé valószínűtlen, de az előző pontot figyelembe véve mégis ez a gyakorlati megoldás körvonalazódik, anélkül, hogy ésszerű magyarázatnak lehetne tartani.

Apszis

Összesen 3 méter hosszú ívszakaszt tudunk megkutatni a déli oldalon. A folytatását a bírósági feljáró építéskor elbontották. Támpillér az apszis külső oldalán nem került elő. Amennyiben az apszis követné a bazilika oldalfala melletti rendszert, akkor pontosan az elroncsolás kezdetének helyén kellett volna jelentkeznie. Az apszis melletti támpillér megléte statikai okok miatt valószínű, a lehetséges pillérközök távolságát azonban nem tudtuk tisztázni. Térzáró elemként való alkalmazása esetén az apszis félkör alaprajzú, jelen esetben is ez rekonstruálható, sugara 10,21 méter, falvastagsága 0,80 méter volt.

Az épület fő helye az apszis, ezért ennek járószintje általában kiemelkedik a belső tér szintjéből, ezzel is hangsúlyozva a hely központi jellegét. (Az ókeresztény és középkori bazilikáknál itt található az oltár, a pogány bazilikáknál pedig lehetséges módon a bírói emelvény, császárszobor stb.) Jelen esetben nem eldönthető a megemelt szint kérdése, mivel az apszis belső tere a feltáráható területen kívülre esett.

Porticus

A délkeleti sarokpillért és két oszloppillér alapját tártuk fel, valamint az egyik pillér alapozásának a gödrét. A porticus járószintje nem maradt meg, de a mérhető szintadatok alapján ez mintegy 0,80 méterrel magasabban lehetett, mint ami a beltérben mögötte húzódott, így a kettő közti szintkülönbséget lépcsőzéssel kellett áthidalni.

A déli oldalon ismertté vált három különböző nagyságú pilléralapozásból pontosan rekonstruálhattuk a főbejárat elé épített oszlopsarnokot. A méretbeli különbség az eltérő teherhordó feladatokból adódott. A legnagyobb alapterületű (1,25 × 1,25 méter) sarokpillérekre nehezedett a legnagyobb terhelés: a tetőzet sarkait támasztották alá, emellett még az épületsarok és sarokpillérek között kialakított oldalsó boltívek terhelésének egy része is ide nehezedett, a közttes pillérekre csak boltív terhelése hárult. A porticus északi és déli felében is három-három négyszögletes pillér emelkedett egymástól azonos távolságban (2,94 méter). (Ugyanennyi a távolság az épület sarkai és a porticus sarokpillérei között is.) A két belső pillér között, a hossz tengely két oldalán, az épület főbejárata előtt ennél jóval nagyobb térközt (5,30 méter) lehetett kiszervezni. A főbejárat előtti nagyobb távolság és így nagyobb boltív, északi és déli oldalán 2-2 kisebb boltívvel, az épület főbejáratát hangsúlyozta.

A porticus északi és déli oldalánál, az épületsarok és a sarokpillér között amolyan tornácfalat alakítottak ki (a pillérek között nem volt ilyen). Az itt megfigyelt falazat későbbi hozzátoldás: a porticuspillérek közti, azokkal kötésben nem álló fal

nem párhuzamos a keleti bazilikafallal, északnyugat–délekeleti irányban eltér attól. Nem az eredeti konstrukcióhoz tartozik, későbbi hozzáépítés. Létesítésekor egy pillért el is bontottak, annak csak a kavicsos altalajba vájt helye maradt meg. Funkcióját nem tudtuk meghatározni.

Bejárat(ok)

A déli falban két szűk nyílást (szélességük 0,89 méter volt) fityeltünk meg, amelyek amolyan oldalbejáratnak tekinthetők. Valószínűsíthető, hogy az északi, forum felőli oldalon is lehettek ilyenek. A keleti oldal középtengelyébe rekonstruálható főbejáratból semmi sem maradt meg.

Külső járósínt

A bazilikától délre nagy felületen tanulmányozhattuk az épülethez tartozó külső járósínt. A korábbi (3. századi) járósínt felett planirréteget figyelhettünk meg. Ennek felszínét elegyengették és ledöngölték, majd ezen hozták létre az új, bazilikához tartozó külső járósínt: a felszínre terített habarcsalapozásba vegyesen apró kő- és tégladarabokat ágyaztak, közüket közüzalékkal, kavicssal és téglaporról töltötték ki. A felszíne mind déli, mind nyugati irányban kissé lejtett.

A bazilika belső járósíntjén talált égérszteg és az efölötti téglatörmelék alapján az épület elpusztult, leégett. A fölötté lévő planirrétegben talált érmek alapján ez az esemény 340 körül történt.

5. periódus: 340-es – 350-es évek

A bazilika pusztulása után annak délkeleti részében új épületet alakítottak ki, amelynek keleti és déli falát a bazilika keleti és déli falának egy szakasza képezte. Az új épület északi fala az egykori bazilika hossz tengelyébe esett, kívülről támpillérek erősítették. A nyugati zárófal teljesen hiányzott, helyét azonban ki tudtuk szerkeszteni. Az épület belső terében, négy sorban hét-hét pillér helyezkedett el négyzethálós rendszerben. Ezek alapozását a bazilika járósíntjébe ásták bele, így nagymértékben tönkretették azt. A pilléreket faragott, téglatest alakú kötömbök képezték. Kopott felszínük alapján valószínűleg már másodlagosan használták fel ezeket. Funkciójukat tekintve nem tetőszerkezetet, hanem – a viszonylag sűrű pillértávolságból adódóan – az épület belső járósíntjét alkotó fapadozatot tarthatták. Struktúrája alapján tehát mezőgazdasági termények tárolására szolgáló épület, egy *horreum* lehetett. Déli oldalához, a nyugati felére egy 17 méter hosszú és legalább 8,60 méter széles melléképületet építettek. Az épület, a belső terében talált vastag faszenes égérszteg alapján, feltételezhetően tűzvész áldozata lett.

Még egy erősen roncsolt, az ásatási terület északi részén előkerült rövidebb falszakasról feltételezhető logikai alapon, hogy ehhez a periódushoz tartozik.

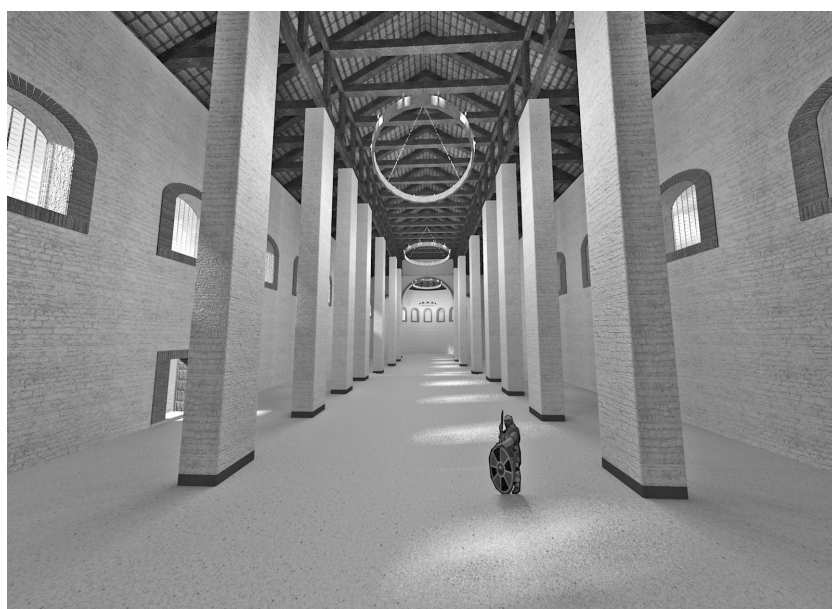
Legkorábban ekkor épülhetett az a csatorna, amelynek észak–déli irányú szakasza a *horreum* nyugati falával esett egy vonalba, majd annak északnyugati sarkánál irányt váltva, az épületet kikerülve délnyugatra fordult.

6. periódus: 360-as – 370-es évek

Az előző periódus *horreum*ának északi falából az ebben a periódusban létesített épület déli fala lett, amelynek déli oldalát támpillérekkel támasztották meg és északi oldala mellé keresztirányú falakat építettek. Közvetlenül nyugati oldala mellé egy másik épületet toldottak. (A két épület között fut az előbb említett csatorna.) A szerény ismeretanyag alapján az valószínűsíthető, hogy a forum déli oldalán egy épületsort alakítottak ki. Az egyik kialakított helyiség padlófűtéssel volt ellátva: elágazó fűtőcsatorna és oldalfal menti üreges téglák (*tubulusok*) kerültek elő.

7. periódus: 370-es – 420-as évek

Egy 28 méter hosszú, megközelítőleg kelet–nyugat irányú fal tartozik ehhez a periódushoz. A falnak egyik vége sem ismert: nyugaton az ásatási terület határa, keleten a meghagyott kocsifeljáró akadályozta a további kutatást. A megtalált szakasz mintegy fele 1,10–1,30 méter magasan áll, a másik részét az újkori épületek pincéinek építésekor jelentősen lerombolták. A fal 1,20 méter széles, a déli falsíkjából háromméterenként (0,4 méterre a fal síkjától) támasztópillérek ugranak ki. A pillérek a fallal össze voltak építve. (Összesen három került elő, a többi az idők folyamán megsemmisült, csak a helyük volt érzékelhető.) Mivel az előző periódus épületeinek helyén építették, a korábbi épületeket az építése előtt visszabontották, ez mind a faltól északra, mind a faltól délre jól látható volt (8-9 kép).

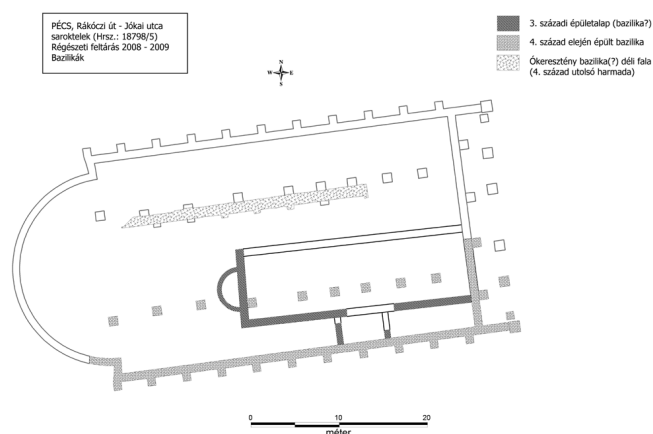
7. kép. A bazilika belső terének háromdimenziós rekonstrukciója (Pozsárkó Csaba – SkerchUcation Kft.)

8. kép. A 7. periódus kőfala (ókeresztény bazilika?), előtte korábbi visszabontott falak (a szerző felvétele)

Ez a római kori Sopianae eddig ismert legmagasabban megmaradt földfelszín feletti felmenő fala. Megmaradt magasságát annak köszönheti, hogy a római kor után a vízvezető hálózat nem funkcionált tovább, a területet a Mecsek-oldalról lezúduló vizek iszapos, humuszos törmelékekkel töltötték fel. A középkor időszakára már az akkori földfelszín szintje alá került, így nem bontották el az építkezésekhez, és a földben a további pusztulástól is védve volt.

A fal hossza és szélessége alapján egy nagyméretű épület része, annak déli fala, a támpillérek alapján jelentős belmagassággal. Az építés ideje legkorábban a 370-es évek, de elképzelhető még a 380-as és 390-es évtized is. Az épület lényegében a város közepén, az egykori forum déli felén állt. Magánjellegű építkezés teljesen kizárható (mérete és közterületen való elhelyezkedése alapján). Ebben az időszakban lényegében egyetlen nagyméretű középület jöhet szóba a városközpontban: az ókeresztény bazilika. Ekkorra az építészeti súlypontja a világi szféráról áttevődött a vallási épületekre, ez idő tájt kezdenek el épülni az északi temetőben a sírkamrák is. A század végére a városi lakosság túlnyomórészt keresztény vallásúvá vált.

9. kép. Bazilikák az ásati területen

A megtalált falszakasról természetesen egyértelműen nem jelenthető ki, hogy egy ókeresztény bazilika része, ez elsősorban a városon belüli központi fekvése és az építés ideje alapján feltételezhető. További közvetett bizonyíték, hogy az ókeresztény temetőben is nagyszámú és jelentős temetői épületek emelkednek, így vélelmezhető, hogy a püspöki székhely nagyszámú keresztény közösségének a településen, az „élők városában” is volt egy jelentős épülete, ahol a közösség összejöhetett, és szertartásait végezhette.

Egyértelműen csak további kutatások alapján lehetne kijelenteni a falról, hogy egy ókeresztény bazilikához tartozott. Elviekben egy háromhajós épület képzelhető el: a középső keletről apszis zárhatta, főbejárata a nyugati oldalon lehetett. Nagy része a feltárási területtől északra, a mai Rákóczi út és annak déli oldalán húzódó járda vonala alá esik.

8. periódus: 430-as évektől

A periódushoz faszervezetű építmények maradványai (cölöplyukak) tartoznak. A cölöplyukak több esetben áttörik a legutolsó építési szintet, illetve a bazilika utáni planírréteget. Az újkori-modern bolygatások miatt csak részleteket tudunk megfigyelni ezekből. A jelenségek a római uralom megszűnte után helyben maradt lakossághoz vagy az újonnan érkező barbár lakossághoz köthetők. A megfigyelhető cölöpsorok nagyjából követik a bazilika, illetve az annak helyén épült későbbi épületek tájolását.

A török hódoltság kora (1543–1686)

A feltárási terület a fallal körbekerített középkori várostól délre esik, az egykori várak előterébe.

Két egymás mellé temetett elhunyt csontváza tartozik ebbe az időszakba. A római kor utáni iszapos-humuszos sötétszürke törmelékes feltöltődésbe ásták bele őket, tájolásuk nyugat-keleti. Az elhunytak egymás melletti keze a két test között össze volt kulcsolva, és egy ezüstérmét tartott. Nehezen kivehető, feltehetően 16-17. századi Habsburg pénzről van szó, csupán a sas látszik rajta.

Történeti összegzés

A római kori város területén ez idáig az imént ismertetett feltáráson tudtuk kimutatni a legtöbb építési periódust, és ezáltal a legrészletesebb kronológia kidolgozására is itt volt lehetőség, melynek időkerete lényegében azonos a korábban megfigyelttel. A kezdetek a Kr. u. 1. század végére – 2. század elejére vezetnek vissza. A városi rang megszerzésének idejét illetően ugyan nem jutottunk előbbre, annyi azonban bizonyosságot nyert, hogy a 3. századtól számolhatunk városias jellegű településsel. A 2–3. századra vonatkozóan azt találtuk, amit

a korábbi kutatások alapján várni lehetett. A város területén a legnagyobb arányú építkezések a 4. század elejére tehetőek, amit a közigazgatási központtá való előléptetéssel és a hozzá kapcsolódó állami támogatással magyarázhatunk. A megtalált bazilika elhelyezése (a forum egyik oldalán) szokványos, viszont mérete a település nagyságához és jelentőségéhez mérten monumentális, amihez emellett egyedi építészeti megoldások is társultak. Az ez utáni két periódus a megfigyeltek szerint elsősorban a tűz okozta pusztulásnak, semmint előre tervezett átépítésnek köszönhető. Mindenesetre mindkétszer jelentősen

változtattak a forum déli oldalának arculatán. Ez idáig nyitott kérdés volt a város ókeresztény bazilikájának helye és annak megléte. Az egyik legkézenfekvőbbnek tűnő hely a városközpont, a forum területe lenne. Ugyan nem száz százalékos bizonyossággal, de ezt az elgondolást régészetileg is sikerült alátámasztani. A legutolsó faszerkezetes periódus szintén felbukkant már máshol is. A feltárás tudományos jelentősége elsősorban abban állt, hogy részletesen végigkövethettük a város római kori történetét, amelyhez jelentős régészeti-építészeti emlékek társulnak.

Bibliográfia

- Fülep F. – Sz. Burger A., „Baranya megye a római korban”: Bándi G. (szerk.), *Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig*, Pécs, 1979, 223–328.
- Fülep F., *Sopianae: The History of Pécs During the Roman Era, and the Problem of the Continuity of the Late Roman Population* (Archaeologia Hungarica 50), Budapest, 1984.
- Kárpáti G., „The Roman Settlement of Sopianae”: Šašel Kos, M. – Scherrer, P. (szerk.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia / Die autonomen Städte in Noricum und Pannonien* (Situla 42), Ljubljana, 2004, 279–287.
- Pozsárkó Cs., „Sopianae a korabeli források és feliratos kö emlékek alapján”: *Pécsi Szemle* 2001 ősz, 2–11.
- Tóth E., „Sopianae a késő császárkorban”: *A pécsi világörökség* (Örökségi Füzetek 2), Pécs, 2004, 27–34.
- Tóth E., „A pogány és keresztény Sopianae”: *Specimina Nova* 20 (2006) 49–102.